

III. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA

DISERTACIJOS

Nauja disertacija kognityvinės lingvistikos mokykloje

Natalija Arlauskaitė, Vilniaus universitetas

Kognityvinė lingvistika anglosaksiškame pasaulyje – tai bandymas sukurti „kietąjį“ mokslą. Tai galima pastebėti žvilgtelėjus bent į 2002 metų balandžio mėnesio Europos mokslo fondo (European Science Foundation) rengiamos konferencijos „Protas, kalba ir metafora“ skelbimą (<http://www.esf.org/>). Pagrindiniai šios konferencijos kviestiniai pranešėjai yra iš Didžiosios Britanijos bei Jungtinių Amerikos Valstijų, o dalyvio anketos paskutinis klausimas skamba taip: „Koki žurnalą jūs dažniausiai skaitote: *Nature*, *Science*, abu, kita?“¹.

Kontinentinėje Europoje kognityvinė lingvistika akivaizdžiai kitokia ir veikia tik atlieka „tikslaus“ skiepo humanitarinių mokslų sodui vaidmenį. Dažniausiai ji siejama su lingvistine arba / ir (neo)retorine teksto analize. Būtent tekstas, o ne natūrali kalba, tampa dėmesio centru. Kaip mutuoja skiepas, dar neaišku, bet sode jau aptinkama naujų floros rūšių, besijungiančių į šeimas, paprastai vadinamas mokyklomis.

Prof. Eleonoros Lassan mokykla, dirbanti minėtų disciplinų sandūroje, gali pasidžiaugti dar viena jos vadovaujama ir 2001 metų rugsėjo mėnesį apginta Vilniaus universiteto rusų filologijos katedroje disertacija². Tai – Allos Diomidovos darbas „Pasternakas ir *Faustas*: kognityviniai vertimo ypatumai“. Dvi pagrindinės disertacijos dalys yra skirtos nacionalinės ir individualios kognityvinės erdvės komponentams Pasternako vertimuose. Pirmosios mažesnieji skyriai: „Pagrindiniai rusiški konceptai Pasternako *Fausto* vertime“, „Konceptas *mocka* Gubero, Feto ir Cholodkovskio vertimuose lyginant su Pasternako vertimu“, „Etniniai Pasternako *Fausto* konceptai“. Antrosios dalies skyriai: „Goethe's *Fausto* kognityvinių struktūrų ypatumai (Vanduo ir LebensQuelle; Genuß)“, „Pasternako *Fausto* individualios specifinės kognityvinės struktūros („Liga“ ir „stichija“ Pasternako *Fauste*; *Axis Mundi*: „Krikščionybė“ ir „pagonybė“)“.

Autorė siekia apčiuopti tuos individualios kognityvinės erdvės (autorės terminas) vienetus, kurie leidžia aprašyti esminius kultūros arba / ir asmenybės sąlygotus originalo ir vertimo skirtumus, semantines transformacijas. Toks vienetas šioje disertacijoje yra „konceptas“, suprantamas kaip kultūriškai specifinis sąmonės elementas, turintis kalbinę išraišką ir iš esmės veikiantis tos kultūros vertybių sistemą. Pavyzdžiui, unikaliais rusiškais konceptais yra laikomi *душа, моска, свобода*. Kitas subordinuotas konceptui vienetas yra „konceptualinė metafora“, kuris nusako, kokie du laukai (*domain*) dalyvaus kalbinėje veikloje ir turės ekstralingvistinių pasekmių.

Kiekvienas naujas opusas yra įdomus tiek, kiek paslapčių jis atskleidžia. Iš Allos Diomidovos paslapčių rinkinio pateiksiu vieną pavyzdį. Šalia įprasto koncepto *моска*, disertacijoje nagrinėjamas konceptas *скупка*. Visiems žinoma, kokiais žodžiais skundžiasi Puškino *Faustas*: *Мне скучно, бес*. Ar Pasternako *Faustas* jaučia tą patį? Ir kiek tai sutampa su Goethe's *Fausto* būseną ir viso veiksmo motyvacija? Pasirodo,

¹ 2004 metų tęsinys: *Mind, Language and Metaphor: Euroconference on Computational and Neuropsychological Approaches to Metaphor and Metonymy*.

² Jei vertinsime mokyklas pagal apgintas disertacijas, tai šis įvykis simbolinis – ji trečioji. Pirmosios dvi: Irinos Melnikovos, „*Religiniai-filosofiniai Levo Karsvino tekstai diskurs-analizės aspektu*“ (1995). Natalijos Arlauskaitės, „*Velimiro Chlebnikovo tekstų semantinės erdvės struktūra*“ (1999).

ten, kur rusiškasis Faustas nuobodžiauja (panašu, bet netapatu *скучать*) ir nori atsikratyti šio jausmo, jo vokiškasis pirtakas jaučia troškulį ir nori malonumų. Esminis skirtumas tarp jų: pirmasis žino, ko nenori, antrasis – ko nori. Originalo Faustas – aktyvus veikėjas (*Streben*) – persikėlęs į rusų kultūrą, įgauna vieną esmingiausių rusiškosios savimonės (pagal Anną Wierzbicką) bruožų – neagentyvumą. Šių konceptų (*тоска, скука*) įsiskverbimą į vertimo tekstą autorė motyvuoja kultūriniu scenarijumi. Pastarasis nusako, kaip rusų kultūros žmogus veikia ir kalba sunerimus sielai. Priešingai nei vokiškasis, rusiškasis kultūrinis scenarijus numato emocijas *тоска* ir *скука*, kurios priskiria subjektui pasyvų vaidmenį ir reikalauja perkelti vidinio konflikto sprendimą į atgamtišką plotmę, laukia jo iš išorės. Brėžiant liniją nuo Onegino (taip pat ir Puškino Fausto) prie Pečiorino ir toliau prie Pasternako vertimo, galima pastebėti, kad visur herojus pasyviai išgyvena dvasines krizes, jausdamas minėtas emocijas. Įsisavinant *kitą* kultūrą, adaptacinis procesas akultūruoja pažįstamą situaciją pagal *savosios* kultūros scenarijus.

Didžiausias kognityvinės lingvistikos užmojis yra generatyvinė programa – įminti sąmonės – kiek ji yra kalbinė – mįslę (neatsitiktinai vienas jos įkūrėjų Georgas Lakoffas yra tiesioginis Naomo Chomsky'io mokinys). Šią disertaciją grindžia taip pat ir struktūralistinis polėkis: *išsluoksniuoti* du tekstus (originalą ir vertimą), siekiant parodyti, *kurioje vietoje ir kodėl* jie skirtingi. Suvilgius lūpas abiejuose įkvėpimo šaltiniuose ir du kartus suminkštinus „kietąją“ kognityvinę lingvistiką (per sąjungą su teksto analize bei kultūrologija) atsiranda Allos Diomidovos disertacija.

Atsiliepinimas apie Jadvygos Krūminienės daktaro disertaciją „Džono Donno pamokslai kaip teopoetinė konstrukcija“

Prof. habil. dr. Juozas Stonys, Vilniaus Gedimino technikos universitetas

J. Krūminienės daktaro disertacija nėra įprasta literatūros studija pasirinkta medžiaga. Tai ne kokio nors romano, dramos ar eilėraščių visumos analizė, jų literatūrinių privalumų ir šiaip ypatybių vertinimas, o pamokslų tekstų tyrimas. Iš žymaus anglų poeto Džono Donno kūrybinio palikimo autorė pasirinko jo pamokslus, sakytus daugiausia šv. Pauliaus katedroje Londone. Tai bene pirmoji tokio pobūdžio studija mūsų krašte, nagrinėjanti pamokslą kaip savitą meninę struktūrą, kaip teopoetinę konstrukciją. Iškart reikia pasakyti, jog ši studija, kaip pirmasis bandymas, yra pavykęs ir pamokantis.

Pirmiausia norėčiau atkreipti dėmesį į tą didelį ir neįprastą darbą, kurį turėjo nuveikti disertantė, pasirinkusi mūsų šalyje naują problematiką – homiletinio diskurso ypatybių aiškinimą. Kaip matyti iš pateikto cituojamos literatūros sąrašo, iš dažnų citatų tekste, jai reikėjo išstudijuoti (ne šiaip sau perversti) daugybę veikalų, kuriuose aptariami anglų ir kitų Europos tautų literatūros reiškiniai, taip pat nušviečiamos religinės, filosofinės, estetiškos problemos, atskleidžiama tų problemų įvairovė, jų istorinė kaita. Be to, autorė turėjo daug laiko skirti darbų, kurie padėtų susidaryti ir apibrėžti savo metodines nuostatas, pasirinkti koncepcijas, geriausiai tinkančias pamokslų tekstams analizuoti bei vertinti, studijoms. Visos tos pastangos ryškiai atsispindi pirmuosiuose trijuose disertacijos skyriuose. Būtent čia autorė pateikia ir išaiškina pamatinę viso tyrimo sąvoką „teopoetika“, atsiedama ją nuo seniau vartojamo „mitopoetikos“ termino.

Pagrindinę disertacijos tyrinėjimų dalį sudaro solidus ketvirtasis skyrius, pavadintas „Džono Donno pamokslų teopoetikos polifonija“. Jame atsispindi svarbiausi J. Krūminienės atlikto mokslinio tyrimo rezultatai ir apibendrinimai, mokslinė argumentacija bei tyrimo metodika. Skyrius padalytas į ketelį poskyrių, kuriuose analizuojami Džono Donno pamokslų literatūrinės išraiškos aspektai. Tai poskyriai, kuriuose autorė labai konkrečiai, išskeldama daugybę būdingų detalių, atskleidžia anglų poeto ir pamokslininko homiletinių tekstų savitumą. Istorinio anglų pamokslų ir poezijos fone disertantė čia nagrinėja parabolę kaip vieną iš teopoetikos apraiškų Džono Donno vaizdų sistemoje. Daug daugiau dėmesio šiame skyriuje skirta emblemos vietai ir funkcijoms pamokslų teopoetikoje aptarti, pabrėžiant skirtumą tarp simbolio ir pačios emblemos. (Disertantės požiūriu, Džono Donno tekstų poetika yra daugiau embleminio pobūdžio nei simbolinio.) Šalia parabolės ir emblemos, labai įdėmiai disertantė tiria tokią savitą barokinę šio anglų pamokslininko poetikos priemonę kaip paradoksa. Įvairiuose jo tekstuose tyrinėtoja išskiria net keturis paradokso raiškos atvejus: meilės, mirties, laiko ir prisikėlimo (iš numirusių) apibūdinimo. Kaip pastebi disertantė, kai kurie jų – tokie saviti ir skirtingi, jog galima skaidyti į būdingas grupes. Pavyzdžiui, mirties paradokso grupėje esą galima išžiūrėti net penkias skirtingas jo vartojimo atmainas. Dėl tokios smulkios klasifikacijos galbūt kai kur galima ir suabejoti, tačiau tai rodo, kad disertantė atidžiai bei įsigilinsi tyrė medžiagą. O tai būdinga ir kitiems šios disertacijos problemų atvejams.

Kaip pažymi autorė, paradoksa, kaip poetinę priemonę, Džonas Donnas taikęs ir savo bendrai pamokslų kompozicijai plėtoti. Tarp kitų specialių poetinių priemonių, nemaža vietos svarstomoje studijoje skirta groteskui, kaip ypač būdingai nagrinėjamų pamokslų poetikos apraiškai. Grotesku garsusis anglų pamokslininkas, J. Krūminienės pastebėjimu, jungia komiško, baisumo ir bjaurumo momentus. Kaip būdingą

baroko literatūrinės raiškos atvejį, taikomą pamokslų tekstuose, disertantė išskiria fiziologinius įvaizdžius.

Vertingas aptariamąsios disertacijos metodikos bruožas yra tas, jog Džono Donno pamokslai nagrinėjami ne kaip autonomiška poeto-pamokslininko veikla, bet kaip integrali bendros kūrybinės raiškos dalis. Kaip matyti iš studijos teksto, disertantė yra labai nuodugniai išsinauginėjusi Džono Donno poezijos ypatybes (net iki labai smulkių tos poezijos įvaizdžių), todėl pamokslų tekstuose gali pastebėti tai, kas juose bendra su jo poezijos kūriniais, taip pat kas skirtinga ir nauja. Reikia pasakyti, jog, skaitydamas disertaciją, Džoną Donna gali suvokti ne tik kaip pamokslininką, bet ir kaip poetą, pasižymintį originalia kūrybine išraiška. Poetas traktuojamas kaip vienas iškiliausių anglų baroko poezijos atstovų.

Autorė gan plačiai analizuoja italų *concerto* stiliaus apraiškas anglų poeto ir pamokslininko kūrybiniame palikime. Toji analizė pateikia daug vertingų duomenų Džono Donno pamokslų savitumui suvokti, atskleidžia jo poetikos ištakas (marinizmo poetų Dž. Marino, A. Sannazaro poveikis vadinamajai anglų metafizinei poezijai, kurios ryškiausiu atstovu laikomas tas pats Džonas Donnas). Reikia pasakyti, jog disertacija pasižymi plačiu Europos literatūros, estetikos, filosofijos kontekstu, kuris mokslinę literatūros reiškinį analizę labai pastiprina, nuolat papildo naujais duomenimis.

J. Krūminienės darbas yra anglistikos problemų tyrimas, tačiau jo principai ir metodai, pats medžiagos traktavimas gali būti taikomi ir lituanistikos klausimams gvildinti. O lietuvių raštijos istorijoje pamokslų galima rasti (ir verstinių, ir originaliųjų) tikrai daug, ypač XVI – XVII amžių religines kovas atspindinčiuose homiletikos leidiniuose (turima galvoje pirmiausia J. Bretkūno, M. Daukšos ir kitų pamokslininkų darbai). Galima paminėti, jog Džonas Donnas ir žymusis lietuvių pamokslininkas K. Sirvydas, sakęs pamokslus Vilniaus šv. Jonų bažnyčioje, parašęs ir išleidęs homiletinių tekstų, buvo bendraamžiai (abu, būdami maždaug to paties amžiaus, dirbo tais pačiais XV – XVI amžių dešimtmečiais ir mirė 1631 metais). O baroko epochos apraiškų Lietuvoje jau tuo laiku ėmė rodytis ir literatūroje (M. Sarbievijaus poezija ir kt.), ir kitose meno šakose. Žodžiu, disertacija, nors ir skirta analizuoti kito regiono medžiagai, gali padėti ir lituanistinėms studijoms.

Pirmiausia ji gerai padeda suvokti homiletinio teksto struktūrą ir atskleisti tos struktūros elementus pasaulietinio turinio tekstuose. Nesunku pastebėti, jog K. Donelaičio „Metuose“ pamokslininko figūra gana ryški, todėl ne vieną šio kūrinio ypatybę galima pagrįstai aiškinti bendrais homiletinio diskurso principais, nė kiek nenuvertinant mūsų klasikinio kūrinio privalumų. Pamokslo principus galima pasitelkti ne vienai mūsų didaktinės prozos ypatybei suvokti ar jos bendroms struktūroms pagrįsti. Manau, kad lietuvių humanitarinės kultūros palikime galima surasti ir daugiau atvejų, kur pamokslų struktūriniai principai galėtų padėti plačiau suvokti pasaulietinės literatūros ištakas.

Kalbėdamas apie galimybę čia pateiktos analizės principus taikyti kitokiai medžiagai, noriu pirmiausia pažymėti tos disertacijos metodologinę – ne vien konkrečią faktografinę – vertę.